

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANI" İLKESİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammet Sait DURAN*

ÖZ

Bu çalışma, Antik Yunan düşüncesinde mitoloji ve felsefe arasındaki diyalektik ilişkiyi insan tasavvuru bağlamında ele alarak iki geleneğin ortak düşünsel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada Homeros'un *Odysseia* destanı ile Aristoteles'in *Politika* eseri üzerinden, medeni insanın vahşi doğa ve tanrısal aşkınlık arasındaki konumlanışı, "Kendini tanı!" ilkesi ışığında karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Disiplinlerarası bir yöntemle, edebi metin analizi ve felsefi kavram çözümlemesi birleştirilerek, insanın medenileşme sürecinde mitolojik ve felsefi söylemlerin nasıl keşif edildiği araştırılmaktadır. Odysseus'un Kykloplar ile mücadelesi, vahşi doğanın medeni insan için hem karşıt referans hem de ahlaki sınır işlevi gördüğünü ortaya koyar. Aristoteles'in "politik hayvan" tanımı ise insanın ancak toplumsal bir düzen içinde erdemli yaşayabileceğini vurgular. Her iki metin, insanın akıl ve içgüdü arasındaki gerilimini kendini tanıma ilkesiyle dengeleme çabasını yansıtır. Sonuç olarak, mitoloji ve felsefenin insanı hayvan-tanrı ikiliği arasında konumlandıran ortak bir antropolojik temele sahip olduğu gösterilmektedir. Medeniyetin inşası, doğaya karşı kısmi üstünlük kadar, insanın kendi sınırlarını idrak etmesine de dayanır. Bu çalışma, Yunan kültürünün kurucu metinlerinin evrensel insani sorunlara nasıl cevap verdiğini ve düşünce tarihindeki sürekliliği ortaya koyarak, mitos ile logosun derin bağını açığa çıkartmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Felsefe, Homeros, Aristoteles, Kültür, Medeniyet, İnsan Tasavvuru, Ahlak

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

ABSTRACT

This study examines the dialectical relationship between mythology and philosophy in ancient Greek thought through the lens of human conception, with the aim of revealing the shared intellectual dynamics of these two traditions. By focusing on Homer's *Odyssey* and Aristotle's *Politics*, it offers a comparative analysis of the civilized human's position between wild nature and divine transcendence, guided by the principle "Know Thyself!" The interdisciplinary approach adopted in this study combines literary text analysis and philosophical concept interpretation to explore the intersection of mythological and philosophical discourses in the process of human civilisation. The study employs a comparative analysis of Homer's *Odyssey* and Aristotle's *Politics* to demonstrate how wild nature serves as both an opposing reference and a moral boundary for the civilised individual, while also highlighting the necessity of a social order for virtuous living, as emphasised by Aristotle's notion of humans as 'political animals'. The study demonstrates that both works illustrate the effort to balance the tension between reason and instinct through the principle of self-knowledge, thus revealing that mythology and philosophy share a common anthropological foundation that locates humanity between the realms of animals and gods. The construction of civilisation relies not only on partial superiority over nature but also on the individual's awareness of their own limits. By demonstrating the manner in which the foundational texts of Greek culture respond to universal human issues and emphasising the continuity in the history of thought, this study unveils the profound bond between mythos and logos.

Keywords: Mythology, Philosophy, Homer, Aristotle, Civilization, Concept of Human, Morality

* Dr. Öğr. Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Kültür ve İletişim Bölümü, E-posta: duran@tau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7961-2661, İstanbul/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 01.08.2024
Makalenin kabul tarihi: 27.03.2025

Submission Date: 01 August 2024
Approval Date: 27 March 2025

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANI" İLKESİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN

Giriş

Yunan medeniyeti, mitoloji ve felsefe gibi iki köklü düşünsel gelenek vasıtasıyla insan varoluşunu, doğayı ve ahlâkı anlamlandırma çabalarına dair önemli bir miras bırakmıştır. Antik çağlardan itibaren Yunan mitolojisi ile felsefesi arasında yoğun ve karmaşık bir ilişki mevcuttur. Antik Yunan düşüncesinde mitoloji ve felsefe arasındaki diyalektik ilişki, sıklıkla "kopuş" veya "karşıtlık" temelinde yahut mitolojinin felsefeye olan etkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışma, bahsi geçen ilişkiyi, iki geleneği eşdeğer bir zeminde değerlendirmekte ve ikisi arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasına olanak sağlayan arka planı aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Bu düşünsel devamlılığın izlerini takip etmek için, her iki düşünce geleneğinin de merkezinde yer alan insan tasavvuru incelenecektir. Bu bağlamda Homeros'un *Odyseia* destanı ve Aristoteles'in *Politika* adlı eserine odaklanılacaktır. Aristoteles'in insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlamasının ardında yatan düşünce süreci, *Odyseia* destanındaki Odysseus ve Polyphemos (Kykloplar) çatışması vasıtasıyla sunulan insan tasavvuru ile karşılaştırılacaktır. Çalışmamız, Aristoteles ve Homeros'un insan tasavvurundaki paralellikleri tespit ederken aynı zamanda bu kesişimin arka planındaki düşünme mekanizmasını da ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada disiplinlerarası bir yöntem benimseyerek edebi metin analizi ile felsefi kavram çözümlemesi bir araya getirilmiştir. Homeros'un *Odyseia* destanındaki sembolik anlatılarda ifadesini bulan insan tasavvuru ve Aristoteles'in *Politika* eserindeki insan tanımı, "Kendini tanı!" ilkesi bağlamında yeniden değerlendirilecektir.

Felsefe ve Mitoloji İlişisini Yeniden Değerlendirmek

Homeros'un eserleri dünya tarihinin en etkin kitapları arasında yer alır. Bu etki öncelikle onun eserlerinin Yunan kültürünün en önemli kurucu metinleri arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Homeros, Antik Yunan toplumunda millî bir bellek ve bilincin doğması ve korunmasında önemli hatta

belki de en önemli etkiye sahiptir.¹ Hegel, Homeros'un bu etkisini onun eserlerinin Yunan ruhuyla yoğrulmuş ve bu kültürün özünü uyum içinde olmasıyla açıklar.² Her kültür, kendini oluştururken ve tekrar yapılandırırken özsel karakterini ve düşünce tarzını referans alır; belirleyici unsurlarını bu köklerden yeniden inşa eder. Bu bakımdan kültürü derinden etkileyen temel eserlerin içinde inşa edildikleri kültür ile diyalektik bir ilişki içinde değerlendirilmesi gerekir.

Homeros'un eserlerinin etkisi yalnızca Yunan kültürüyle sınırlı değildir. Onun eserleri asırlar sonrasında bile insanların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Medenileşme sürecinde bulunan bir toplumun eserleri olarak Homeros'un eserleri, yerel bakış açısının ötesinde bir ufka sahiptir ve insan varoluşuna dair önemli değerlendirmeleri içinde barındırır.³ Bu durumdan yola çıkarak kültürel alandaki yargıyı yineleyebiliriz. Bu anlatıların etkisi, onların insanlığın özüne ve temel meselelerine temas etmesiyle izah edilebilir. O halde bu eserler bir taraftan bize dönemin Yunan kültür yapısını canlı bir şekilde aktarırken öte taraftan insanlık ile alakalı derin ve kapsayıcı bir bakışın ilginç analizlerini sunar.

Benzer bir ilişkiyi farklı bir bağlamda Yunan felsefesi için de dile getirmek mümkündür. Felsefe, evrensel bilgiğe göstermiş olduğu yoğun eğilime rağmen Yunan kültürünün birçok temel özelliğini içinde barındırır. Bu bakımdan da Yunan felsefesi, bu kültürün belirleyici yapı taşı olan mitolojik gelenek ile yoğun ve ikircikli bir ilişki içerisinde. Nitekim Ksenophanes, Homeros'u Yunanlıların ilk öğretmeni olarak gösterdiği gibi Platon'un eserlerinde de yüzden fazla yerde

¹ "Bir Yunanlı edebî eserler arasından bir kitap, diğer bir deyişle bir tomar papirüs edinmek istediğinde, tercihini büyük olasılıkla *İlyada* ve *Odysseia*'dan yana kullanmıştır." Moses I. Finley, *Odysseus'un Dünyası*, çev. Gül E. Durna (Alfa Yayınları, 2014), 25. Homeros'un eğitimdeki yeri hakkında geniş bilgi için bk. Werner Jaeger, *Paideia: die Formung des griechischen Menschen* (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1973), 63-88; H. I. Marrou, *A History of Education in Antiquity*, çev. George Lamb (New York: Mentor, 1964), 21-34.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, ed. Eva Moldenhauer ve Karl Markus Michel, c. 1, Werke in zwanzig Bänden 16 (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990), 214.

³ Yunan kültürü bu kapsayıcı ve derinlikli bakış açısını birçok alanda farklı kültürlerden beslenerek oluşturmuştur. Burkert, Yunan kültürünün ve spesifik olarak mitolojisinin Doğu medeniyetleri ile ilişkisi hakkındaki araştırmaların öncüsü niteliğindedir. Bkz. Walter Burkert, *Die Griechen und der Orient. Von Homer bis zu den Magiern* (München: Beck, 2004). Bu konudaki çalışmaların bir özeti için bk. Aleksandra Musiał, "The Closer East: The Epic of Gilgamesh and Homer", *Scripta Classica*, sy 10 (2013): 33-35.

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANI" İLKESİ İÇİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN

Homer'ın atıf yapılmaktadır.⁴ Filozoflar, mitolojinin zengin düşünce hazinesinden faydalanmışlardır. Öte yandan mitolojik gelenek ile Ksenophanes ile başlayan ve Platon'da doruk noktasına ulaşan kapsamlı hesaplaşma, felsefi düşüncenin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Filozoflar, bu anlamda mitolojik düşünceyi eleştirerek kendi düşünce yapılarını kurmuşlardır. Bu yüzden felsefi düşünce içerisinde biçimsel ve yapısal farklılıklara uğrasa da mitolojik gelenekteki pek çok ön kabulü ve tartışmayı tekrar keşfetmek mümkündür.

Aralarındaki temel farklılıklara rağmen bu iki etkili düşünce geleneği arasındaki yoğun etkileşim, onların köklü ortak düşünsel yönelimlere sahip olduklarını gösterir mahiyettedir. Bu ortaklık, varlığı anlamlandırma çabasının devamlılığı ve çok yönlülüğünün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İki düşünce geleneği arasındaki ortak zemini, insan tasavvurunu ve ahlaki şekillendiren temel düşünce tarzlarında aramak isabetli olacaktır. Bu bağlamda Homeros ile Aristoteles'in medeni insan tasavvurunu esas alarak, söz konusu gelenekler arasındaki ortak düşünsel paydalardan birisini ortaya koymaya çalışacağız.

52

Medeni Varlık Olarak İnsan

En geç Sokrates ve Platon ile başlayan Yunan etik geleneğinin insanı bir toplum içerisinde tasavvur ettiğini ve toplumsal hatta toplumcu bir bakış açısına sahip olduğunu görüyoruz. Bu konuyu seleflerinden daha belirgin bir şekilde dile getiren Aristoteles olmuştur. Zira ona göre varoluşsal özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman insanın ait olduğu yer şehirdir. Başka bir ifadeyle insanın doğasının gayesi medeniyeti gerektirir: "...kent doğa gereği var olan şeyler sınıfındandır ve insan politik bir hayvandır ve talih eseri değil de doğası gereği kentsiz olan ya insandan aşağı ya da ondan üstün bir varlıktır."⁵

Aristoteles'e göre insanın doğasında bu etkiyi oluşturan şey onun *logos*'a sahip olmasıdır. Akıl, insanda ikinci bir doğa oluşturur. İnsanlar, akıl yürütme ve

⁴ Felsefenin Yunan doğal dini ile olan diyalektik ilişkiye dair bir değerlendirme için bk. Muhammet Sait Duran, *Felsefenin Kökeni* (Ankara: Nobel, 2024), 120-29.

⁵ Aristoteles, *Politika*, çev. Özgüç Orhan (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021), 1253a1.

konuşma özelliği sayesinde sadece acı ve haz konusunda iletişim kurabilen hayvanlardan ayrılarak değerlere sahip bir topluluk hâline gelebilirler. “Zira diğer hayvanlardan farklı olarak iyi ve kötüyü, adil olan ve olmayanı ve [bunun gibi] diğer şeyleri algılamak insana özgüdür. İşte bunlarda ortaklık hane ve kenti meydana getirir.”⁶

Bu anlayışa göre şehir, insanın doğal gayesini, kendisinin en iyi formunu gerçekleştirdiği yerdir.⁷ Aristoteles, şehir dışındaki yaşamın insanı vahşileştireceğini Homeros’a yaptığı bir atıfla vurgular.⁸ Şehir, insana doğanın vahşiliğine mesafe koyma imkânı tanır. Ancak Aristoteles, insanın varoluşsal yerini tespit ederken onun sadece doğal özelliklerini teleolojik bakımdan değerlendirmekle yetinmez. O, insanı konumlandırırken ayrıca arka planda ontolojik bir kıyaslama yapar ve insanın varoluşsal konumunu hayvansal ve tanrısal varoluş ile karşılaştırır. Buna göre medeniyetten yoksun bir yaşam, insandan aşağı ya da üstün varlıklar için uygundur. “[Bir topluma] ortak olma kabiliyetine sahip olmayan veya kendine yettiği için buna ihtiyacı olmayan kişi kentin bir parçası değil, ya vahşi bir hayvan ya da tanrıdır.”⁹

53

Aristoteles, akıllı medeni yaşamın temel sebebi olarak belirlerken medenileşmenin gerçekleşmesini başka yapısal etkenlere de bağlar. İnsan, yetileri itibarıyla tek başına yaşamaya uygun değildir; kendi kendine yetemez ve yaşamını sürdürebilmek için hemcinslerine muhtaçtır. Fakat Aristoteles’e göre şehrin temel amacı yalnızca bu ihtiyaçları karşılamakla sınırlı değildir. Şehir düzeni, temel ihtiyaçları karşılamamanın ötesinde insanın nihai hedefi olan *erdemli ve iyi bir yaşamı* mümkün kılacak bir ortam sunar.¹⁰ Bu bağlamda ahlaki yaşam insana özgüdür¹¹ ve onun varoluşsal çerçevesini belirler. Akıl, insanın medeni ve erdemli bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli sınırları çizer. Bu sınırlar iki temel kutup arasında şekillenir: 1. *vahşi hayvani doğa* (sadece içgüdülerle hareket eden ilkel yaşam) 2. *tanrısal aşkınlık* (kendi kendine yeten bağımsız bir varoluş). İnsan, medeni ve ahlaki kimliğini, bu iki kutup arasında dengelenen bir ölçü ile inşa eder. Bu denge, insanın varoluşsal konumunu ve sosyal yaşamını

⁶ Bk. A.g.e., 1253a7.

⁷ Bk. A.g.e., 1252b30.

⁸ Bk. A.g.e., 1253a1.

⁹ A.g.e., 1253a18.

¹⁰ A.g.e., 1280b29-1281a2.

¹¹ “Nasıl vahşi bir hayvanda bir kötülük ya da erdem olmazsa, aynı şekilde bir tanrıda da olmaz.” Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 1145a.

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANİ" İLKESİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN

şekillendiren değerleri belirler ve Aristoteles'in altın oran ilkesinin ontolojik zemindeki karşılığı mahiyetindedir.

Yunan Ahlakının Rehberi: "Kendini Tanı!"

Aristoteles'in insanı vahşi doğa ile tanrısal aşkınlık arasında konumlandıran tasavvuru, Yunan düşüncesindeki kadim bir ilke olan "Kendini tanı!" çağrısına yanıt niteliği taşır.¹² Dinî kökenli bu veciz söz, şüphesiz pek çok farklı bağlamda değerlendirilmiştir ve Yunan düşüncesini derinden etkilemiştir. Foucault, bu ilkeyi yalnızca Yunan, Helenistik ve Roma kültürlerinde felsefi tutumu çağlar boyu şekillendiren temel ilke olarak tespit etmez. Ona göre "bu kendiyle ilgilenme ilkesi genel bir biçimde, ahlâki rasyonalite ilkesine hakikaten bağlı kalmak isteyecek her faal yaşam içinde her rasyonel davranışın ilkesi haline gelmiştir."¹³

54

Bu ilkenin felsefenin merkezine yerleşmesinde en büyük pay, kuşkusuz Sokrates'e aittir.¹⁴ Öğrencisi Platon da onun tutumunu sürdürmüştür. Nitekim Platon, *Phaidros* diyalogunun başında bu sözü aktarır ve onu bilgeliğin ön koşulu olarak belirler. Platonik Sokrates, diğer alanlardaki bilgileri bir kenara bıraktığını ve esas odağının kendini sorgulamak olduğunu vurgular. Kendisinin *bin bir başlı bir canavar* mı yoksa *tanrısal uysal bir varlık* mı olduğunu anlamaya çalıştığını ifade eder.¹⁵

Bu vecize, çağdaş düşünce içerisinde daha çok insanın tanrılar karşısındaki zayıflığının ve sınırının anlaşılmasına yönelik bir çağrı olarak

¹² Bu sözün, Delphi'deki Apollon Tapınağı'nın girişinde yazılı olduğu aktarılmıştır. Bu söz, farklı düşünörlere atfedilmiştir. Fakat bu sözün, kim tarafından aktarıldığından bağımsız olarak, tanrı Apollon'un kendisine atfedilebileceği konusunda antik tartışmalarda fikir birliği olduğu ve bu bakımdan da ilahî bir hikmet olarak kabul edildiği söylenebilir. Bk. Hermann Tränkle, "ΤΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ. Zu Ursprung und Deutungsgeschichte des delphischen Spruchs", *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, 1985, 20.

¹³ Michel Foucault, *Öznenin Yorumbilgisi*, çev. Ferda Keskin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 10-11.

¹⁴ A.g.e., 6; Ksenophon, *Sokrates'ten Anılar*, çev. Candan Şentuna (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), III: 4/6.; Lokman Çilingir, "'Kendini Bil!' Buyruğu Üzerine", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 34 (2022): 80.

¹⁵ Bk. Platon, *Phaidros ya da Güzellik Üzerine*, çev. Birdal Akar (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019), 229e.

yorumlanmaktadır.¹⁶ Bu yaklaşıma göre o, insana kendisinin bir tanrı olmadığını yani eksik ve zafiyetlerinin farkına varması gerektiğini hatırlatır. Ferry, bu düşünceyi Yunan mitolojisinin en temel öğretilerinden birisi olarak kabul eder. Ona göre de bu söz, "konumunu, doğal yerini bil ve orada kal!" anlamına gelir ve insanı "güzel kozmik düzenlemeyi bozacak *hybris*, küstahlık, ölçüsüzlük"ten alıkoymaya yöneliktir.¹⁷ Ancak bu yorum, bu ilkenin bir boyutunu ifade eder. Zira insanın kendini varlık içinde konumlandırabilmesi ve ahlaki olarak tanımlayabilmesi için aynı zamanda kendi kabiliyet ve imkânlarını da keşfetmesi gerekir. Bunun için yukarıda hem Aristoteles'in hem de Platon'un atıflarında görülebileceği gibi iki farklı boyut söz konusudur: *Aşkınlık* ve *düşkünlük*. Buna göre insanın, kendini bu iki zıtlık arasında konumlandırması gerekir. İnsana kendisinin ne olmadığını gösteren diğer bir kıyas konusu, hayvansal vahşi yaşamdır.¹⁸ İnsan öz farkındalığını ve ahlaki bilincini, kendi varoluşunu vahşi hayvanların varoluşlarıyla kıyaslayarak geliştirir. İşte bu zaviyeden değerlendirildiğinde Aristoteles'in insanı medeni canlı olarak tanımlamasının zemini daha iyi anlaşılabilir. İnsanın kendinden üstün ilahî varoluş ile vahşi hayvansal varoluş arasındaki yerini tespit etme çabasında Aristoteles, insanın doğal yaşam alanını şehir olarak belirler. Aristoteles'in insan tasavvurunun bu ana hatlarını, bir sonraki bölümde mitolojik anlatıdaki yorumda arayacağız.

***Odysseia* Destanında Medeni – Vahşi Karşılaştırması**

Odysseia destanını "Kendini tanı!" deyişindeki bakış açısının tezahür ettiği bir eser olarak görmek mümkündür. Nitekim bu söylencede kahramanın tanrılar, doğa, vahşi yaşam ve kendi türdeşleri arasındaki ilişkiler bağlamında âlemdeki yerini arama macerası anlatılır. Bu destan, anlatının kahramanı olan Odysseus'un Truva Savaşı'ndan sonra kralı olduğu İthaka'ya on yıl süren dönüş

¹⁶ Tränkle, "ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ. Zu Ursprung und Deutungsgeschichte des delphischen Spruchs", 22-23; Bruno Snell, *Die Entdeckung des Geistes: Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009), 170.

¹⁷ Luc Ferry, *Gençler İçin Yunan Mitolojisi*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 106.

¹⁸ Aristoteles'in eserlerinde insan ve hayvanın karşılaştırılması sürekli karşımıza çıkar: Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1098a; 1111b; 1139a; 1149a-b;; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 414b19.

yolculuğunda karşılaştığı engelleri, mücadeleleri ve deneyimleri anlatır. Bu destan, bir eve dönüş olduğu kadar bir kendini buluş ve dönüşüm hikâyesidir.

Destanın arka planındaki insan ve toplum tasavvurunu anlamak için öncelikle onun tarihsel bir zemine oturtulması anlamlı olacaktır. Yunanistan'da Miken uygarlığının çöküşüyle "Karanlık Çağ" başladı. Bu dönemde toplumsal çöküş yaşandı, yazı unutuldu ve uygarlık geriledi. Homeros'un eserlerinin, Yunan toplumunun dağınık ve kabile şeklindeki yaşamdan tekrar medeni hayata geçme sürecinin hemen öncesinde elimizdeki biçimine ulaştığı düşünülmektedir.¹⁹ Dolayısıyla bu eserlerin yıkıma uğramış bir medeniyetin küllerinden yeniden doğduğu bir dönemin kurucu metinleri olduğu söylenebilir. Bu anlatılardan yola çıkarak Yunan toplumunun söz konusu yeniden medenileşme sürecini oldukça bilinçli bir şekilde gerçekleştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Medenileşmeye başlayan toplum, kendini yeniden tanıma ve tanımlama gayretindedir.

56

Odysseus'un macerası, insanoğlunun doğa ile karmaşık ilişkisini yansıtan ikircikli bir yapıdadır. Poseidon, doğanın baskın, değişken ve tehlikeli yönünü temsil ederek Odysseus'a birçok engel çıkarırken Athena ise bilgelik, sanat, aklın ve medeniyetin koruyucusu olarak ona rehberlik eder. İnsanın muhatap olduğu iki doğa, iki sembolik figür üzerinden yansıtılır. Zeus'un desteğini sağlayan Athena, Odysseus'un yurduna dönmesine ve krallığını yeniden kazanmasına yardımcı olur.

Odysseus, aklını çok yönlü kullanarak hem teknik becerilerini geliştirir hem de erdemli bir insana dönüşerek medeni yaşamın gerektirdiği hasletleri kazanır. Aklını kullandıkça, doğa ve tanrılarla dengeli bir ilişki kurma imkânını bulur. Homeros'un eserinden bu dönüşümün en çarpıcı şekilde işlendiği anlatılardan birini ele alarak, soyut düzlemde ortaya koyduğumuz bu tespitin metaforik anlatımdaki karşılığını analiz edeceğiz. Bu anlatı, Odysseus'un vahşi doğa ve tanrılarla ilişkisini derinlemesine işlerken kendini tanıma ilkesinin iki boyutunu ve bunların birbiriyle bağlantısını da ortaya koyar.

¹⁹ Bk. Finley, *Odysseus'un Dünyası*, 14.

İnsanlar ve Kykloplar: Kategorik Bir Ayrım

Odysseus'un Kykloplar ile hikâyesi, *Odysseia* destanının 9. kitabında anlatılır. Odysseus ve adamları, keşif amacıyla yakındaki Kyklopların (Tepegözler) yaşadığı adaya giderler. Destanda Kykloplar medeni insanın karşıtı olan, vahşi yaşam süren canlıları temsil eder. Bu karşılaştırma, medenileşme süreci üzerine yapılan yoğun refleksiyonu açık bir şekilde göstermektedir.

Kykloplar, bedensel, çevresel ve yaşamsal koşulları bakımından vahşi doğanın bir uzantısı olarak tasvir edilir. Güçlü, iri ve tek gözlü varlıklar olarak betimlenen Kykloplar, doğa gibi vahşi, güçlü ve tek boyutludur. Medeni insanlardan farklı olarak içsel doğalarını, yani düşünme yetilerini kullanmazlar ve yaşam koşulları gereği buna ihtiyaç da duymazlar. Kykloplar, medeni insanın tam zıttı olarak, töresiz, yasadız, sanatlardan ve ortak karar alma mekanizmalarından yoksun, bireysel ve ayrık bir yaşam süren varlıklar olarak betimlenir. Bu anlatıda vahşi yaşam ve medeni yaşam arasındaki fark en radikal şekilde vurgulanır zira Kykloplar insandan farklı bir varlık türü biçiminde ele alınır. Buna göre şehirde yaşayan insan, özsel olarak farklı kabul edilir. Bu bakış açısı, Yunan kültürünün medeniyete verdiği önemi yansıtmakta olup dönemin hızlı şehirleşme süreciyle de örtüşmektedir.

57

Homeros, Kyklopların vahşi yaşamını çevre koşullarıyla açıklar. Adanın doğal yapısı yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşıladığı için Kykloplar, birbirlerine ihtiyaç duymazlar; Aristoteles'in ifadesiyle kendilerine yeter halledirler. Bu durum, aklın gelişmesi için gerekli şartların oluşmasını engeller, dolayısıyla Kykloplar sanat ve ahlaktan yoksun kalırlar. Nitekim marangozluk, gemicilik ve ticaret gibi sanatlardan yoksun olmaları, onları medeniyetten ve diğer topluluklardan uzak, izole bir yaşam sürmeye iter.²⁰ Homeros, bu izolasyonu Kyklopların yaşam biçimlerinin temel bir sebebi olarak gösterir.²¹ Ancak esas sorun, bu yaşam koşullarının erdemli bir hayat için gerekli şartların oluşmasını engellemesidir. Bu nedenle Kykloplar ne içgüdülerini kontrol etme ne de birbirlerine karşı sorumluluk hissetme gereksinimi duyarlar. Bu bağlamda Kyklopların tasviri, vahşi ve medeni yaşam biçimlerinin temel farklarını ortaya koyarken aynı zamanda medeni insanın nasıl olmaması gerektiğine dair temel ilkeleri de gözler önüne serer.

²⁰ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Can Yayınları, 2008), 9:125-130.

²¹ Bk. Burkert, *Die Griechen und der Orient. Von Homer bis zu den Magiern*, 10.

Medeni Odysseus Vahşi Polyphemos'a Karşı

Kyklopların genel tasvirinden sonra Homeros, hikâyeyi kişiselleştirerek vahşi ve medeni yaşam karşılaştırmasını vahşi Polyphemos ve medeni insan Odysseus karşılaşması üzerinden mikro düzeyde devam ettirir.²² Bu mikro analiz, farklı türler arasındaki davranışsal farkları radikal ve dramatik bir tarzda ortaya koymaya imkân tanır.

Polyphemos, anlatıya göre tanrı Poseidon'un oğlu, Kyklopların en güçlü ve meşhur olanıdır. Koyun ve keçilerini güderek vahşi doğayla iç içe bir yaşam süren Polyphemos, bir mağarada tek başına yaşamaktadır. Odysseus ve arkadaşları Polyphemos'un erzak dolu mağarasına girerler. Arkadaşlarının mağarayı yağmalayıp çıkmak isteğine rağmen Odysseus, kalmak ve misafir olarak geldiği bu yerde kendisine nasıl armağanlar sunulacağını görmek ister. Bu, tipik bir medeni insan beklentisidir. Destanın neredeyse tamamında saygı ve sevgi ilişkisinin ayırıcı özelliği olarak armağanlaşmanın önemi vurgulanır. Doğal yaşamın doğrudan sunduğu insani ilişkilerin ötesine geçilmesini sembolize eden bu eylem, medenileşmede kuşkusuz önemli bir eşiktir.²³ Zira armağan verme, içgüdüsel bencil istekleri dizginleyebilmenin ve sosyal bir ahlakın ortaya çıkışının önemli bir göstergesidir.

Odysseus'un Polyphemos ile karşılaşması, diğer maceralarından farklı olarak kaderin zorunlu bir sonucu değildir. Zira o ve arkadaşları, ihtiyaç duydukları şeyleri tedarik etmiş ve mağarayı Polyphemos gelmeden terk etme fırsatını bulmuşlardır. Ancak Odysseus, buranın sakinlerini tanımak amacıyla bilinçli bir tercihte bulunur.²⁴ Onun bu tercihi, keşfetme arzusu, hediye beklentisi, savaşçı töresi veya yabancı kültürlerle duyduğu merakla açıklanabilir. Sebebi ne olursa olsun, bu davranış, onun vahşi doğaya özgü içgüdüsel korkuyu aşarak sosyal beklentilere dayalı bir bilinç geliştirdiğini gösterir.

²² Burada ortaya koymaya çalıştığımız vahşi ve medeni karşılaşmasının Gılgamış destanındaki Gılgamış ve Humbaba karşılaşmasıyla çok ilginç benzerlikler gösterdiğini belirtmek gerekir. Bk. Bruce Louden, *Homer's Odyssey and the Near East* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2011), 180-96.

²³ Armağanlaşmanın toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini için bk. Marcel Mauss, *Armağan Üzerine Deneme* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018).

²⁴ Bk. Irene J. F. de Jong, *A Narratological Commentary on the Odyssey* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 228-29.

Bu iki yaşam şekli arasındaki asıl özsel farklılıklar, Odysseus ve Polyphemos'un temasında keskin bir şekilde belirginleşir. Medeni yaşamın temsilcisi Odysseus, Polyphemos'tan töre gereği misafirperverlik ve armağan talep eder. Talebini tanrısal saygıya dayandırır zira Yunanlılar, misafirlerin Zeus'un koruması altında olduğuna inanır. Ancak Polyphemos, ne tanrılara saygı duyduklarını ne de misafirperverlik töresine bağlı olduklarını belirterek bu talebi reddeder. O, yalnızca doğanın yasalarına ve içgüdülerine tâbidir; ahlak ve sosyal kurallardan uzaktır.²⁵ Polyphemos'un benmerkezci ve bireyci tavrı, misafirlerini vahşice yemesiyle doruğa ulaşır; o, ne sosyal ne de dinî yasalara riayet eder. Böylelikle vahşi doğada ve medeniyette geçerli olan yasaların farkı dramatik bir şekilde vurgulanır. Polyphemos'un neden tanrılara saygı duymadığını gerekçelendirmesi de ilginçtir. Zira Kykloplar kendilerini tanrılardan üstün görür.²⁶ İşte bu yabani dev, tam da medeni insan için gerekli olan kendini tanıma bilincinden yoksundur.

Polyphemos'un keyfiliği hiçbir sınır tanımaz ve o, Odysseus'un yoldaşlarını teker teker yemeye devam eder. Yine burada da Odysseus'un tavrı bu vahşi ve hoyrat varlığın davranışlarından ilkesel olarak ayrılır. Bu saldırının onda uyandırdığı bütün öfkeye rağmen Odysseus kendi içgüdülerini kontrol altında tutar ve Polyphemos'a doğrudan saldırırmaz. Zira mağaranın girişi devasa bir kaya ile kapatılmıştır ve Polyphemos'u öldürmeyi başarsa bile arkadaşlarıyla birlikte mağarada mahsur kalacaklardır.²⁷ Bu ilke aslında insanın kendi eylemlerini hem teknik hem de ahlaki alanda değerlendirmesi konusunda geçerliliğe sahiptir. Medeni insanın davranış şeklini oluşturan bu prensibi benimsemiş olan Odysseus, ilk kızgınlığını yener ve özgürlüklerine kavuşmak için gözlem ve plan yapmaya koyulur. Amacı stratejik davranarak hem intikam almak hem de kendilerini kurtarmaktır.

Odysseus'un planı, medeni insanın bilgi, beceri ve stratejik düşünme yetisini kapsamlı bir şekilde yansıtır. Savaşçılığının yanı sıra marangozluk bilgisine²⁸ de sahip olan Odysseus, mağaradaki bir ağaç parçasını kazığa dönüştürerek teknik becerisini kullanır. Plan, birlikte hareket etme kabiliyetini de gerektirir, çünkü saldırının bir grup hâlinde gerçekleştirilmesi

²⁵ Homeros, *Odysseia*, 273-77.

²⁶ A.g.e., 9: 273-77.

²⁷ A.g.e., 9: 299-305.

²⁸ Odysseus'un marangozluk becerileri anlatıda farklı bağlamlarda sürekli vurgulanır. *Odysseia*, 5: :144-161; 23:177-205.

gerekmektedir. Ayrıca, Polyphemos'u zayıflatmak için medeniyetin simgesi olan şarabı kullanır ve ardından, arkadaşlarıyla birlikte cesurca saldırarak sarhoş düşen devin gözünü kör eder. Polyphemos yardım çağırırsa da Kyklopların dil ve sosyal bağlar konusundaki yetersizliği nedeniyle çağrısı karşılık bulamaz. Sonunda kendi başına intikam almaya çalışır; ancak bu girişim, Odysseus'un kurnaz planı sayesinde savuşturulur. Odysseus'un planı, medeni insanın teknik bilgisi, iş birliği yeteneği ve erdemli tavrı gibi, insan aklının kullanımına dayanan unsurları içinde barındırır. Bu özellikler, onun vahşi yaşama karşı üstün gelmesinin nedenidir.

Yabanıl varlığı temsil eden Polyphemos'un kötücül tavrı aslında lanetten veya doğasından kaynaklanmaz, bilakis bereketli yaşam şartlarıyla alakalıdır.²⁹ Polyphemos'un vahşiliği onu medeni insanlardan uzak tutar ve onun vahşi kalmasına sebep olur; bu da aslında onun yaşamındaki paradoksu oluşturur.³⁰ Bu paradoksu bozan şey, insanların birbirlerine ihtiyaç duymalarıdır. Dolayısıyla insanı medenileşmeye götüren şey muhtaç olması yani yoksunluğudur.

60

Homer'sun anlatısındaki bu Odysseus ve Polyphemos karşılaşması, medeni ve vahşi yaşam şekillerinin prototiplerinin eylemsel plandaki somut bir karşılaştırmasını içerir. Vahşi yaşam formu, hiçbir sosyal veya dinî ahlaka karşı bağlılık göstermez. Polyphemos doğal dürtüleri doğrultusunda hareket ederken Odysseus, aklıyla içgüdülerini kontrol etmeyi başarır. Dolayısıyla bu iki yaşam şekli arasındaki ayrışma, insanın kendi içgüdüsel yani vahşi doğasını aklı ile dizginlemesi suretiyle oluşur.³¹ Bu karşılaştırmada Odysseus'un aklı, onu vahşi Polyphemos karşısında üstün kılan temel faktör olarak sunulur.

Doğaya Karşı Zafer Kazanan İnsanın Yeni İmtihanı

Odysseus'un bu zaferinden sonra anlatının mahiyeti değişir ve sonuç bölümünde bu karşılaşma ikircikli bir hâle dönüşür. Vahşi Polyphemos anlatının başından itibaren şeytansı bir varlık olarak tanıtılırken Odysseus ve arkadaşları

²⁹ Bk. Ömer Aygün, "Tepegöz ve Tin: Merleau-Ponty'de Çiftgözlü Algı", içinde *Dünyanın Teni: Merleau Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*, ed. Zeynep Direk (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 203.

³⁰ Homeros, *Odysseia*, 9:351-353.

³¹ Bk. Snell, *Die Entdeckung des Geistes*, 253; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1102b; 1145b; 1149a-b.

suçsuz mazlumlara olarak tasvir edilmiştir. Burada hikâyenin naif bakış açısından sıyrıldığını ve bu mutlak yaklaşımı terk ettiğini görürüz. Bu doğrultuda Polyphemos mahzun, mağaradan çıkan koçu ile çocuksu bir şekilde dertleşir ve kendisine yapılan kötülüğü anlatırken sahnelenir. Bu tasvirin etkisiyle anlatının muhatabı kendisini ona acırken bulur. Buna mukabil Odysseus ise taşkın ve hoyratça davranışlar sergiler.

Bu noktada anlatıdaki duygu değişimi ile birlikte hikâyenin ahlaki vurgusunun ve aktörlerinin değiştiğini görüyoruz. Anlatı artık insan ve vahşi yaşam ilişkisine değil, insan ve tanrı ilişkisine odaklanmaktadır. Sonuç bölümünde sorunsallaştırılan husus, medeni insanın vahşi doğaya karşı kazanmış olduğu zaferin Odysseus üzerinde oluşturduğu etkidir. Mağaradan kurtulan Odysseus ve arkadaşları gemilerine binerek ivedilikle adadan ayrılırlar. Fakat Odysseus, zaferin verdiği sarhoşlukla ciddi sonuçları olan taşkınlıklara girer. Arkadaşlarının bütün uyarılarına rağmen Polyphemos'u alaya alarak kışkırtmaktan kendini alıkoyamaz.³² Üstelik bunu Polyphemos'un attığı kayalara hedef olma tehlikesine rağmen yapar. Bu doğrudan tehlikeyi zor bela savuştururlar. Ancak asıl tehlike, Odysseus'un gurur ve şöhrat düşkünlüğü yüzünden kimliğini Polyphemos'a açık etmesi ve haddi aşır tanrı Poseidon'u küçümsemesiyle ortaya çıkar. Böylece Odysseus Polyphemos'un lanetini ve tanrı Poseidon'un gazabını üzerine çeker.³³ Odysseus, bunun cezasını hayatıyla ödemez; ancak perişan bir şekilde döndüğü yurduna bütün yoldaşlarını ve kazanımlarını kaybetmiş bir şekilde ulaşır ve evini keşmekeş içinde bulur.

61

Buradan Poseidon'un gazabına Zeus tarafından belirli bir ölçüde müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bölümün sonunda, Odysseus'un Zeus'a sunduğu kurbanın kabul edilmediği belirtilerek durum daha da karmaşık bir hâle getirilir. Bu durum, yorumcular arasında kafa karışıklığına neden olmuştur.³⁴ Çünkü Odysseus'un davranışları göz önünde bulundurulduğunda Zeus'un onun tarafında yer alması beklenirdi. Odysseus'un Polyphemos'a karşı gerçekleştirdiği saldırı eylemi öncelikle nefsi müdafaa olarak kabul edilmelidir; fakat daha da önemlisi, Odysseus'un bu davranışını Polyphemos'un Zeus'un

³² Homeros, *Odysseia*, 9: 474-79.

³³ A.g.e., 9:501-35.

³⁴ Rainer Friedrich, "The Hybris of Odysseus", *The Journal of Hellenic Studies* 111 (1991): 16-28; Jong, *A Narratological Commentary on the Odyssey*, 249.

emrettiği misafirperverliği hiçe saymasına ve onun tanrılara karşı gösterdiği saygısızlığa dayandırmasıdır.

Burada yorumcuların çoğunlukla Zeus'un Odysseus'un davranışını neden kutsamadığına yoğunlaşmış olduklarını ve Poseidon'un, oğlu olan Polyphemos'un intikamını almak amacıyla hareket ettiğini vurguladıkları görülmektedir. Fakat bu ilişkiyi farklı bir bağlamda da değerlendirmek mümkündür. Poseidon, bahsedildiği üzere doğanın vahşi gücünü temsil eder ve Polyphemos'un babası rolündedir. Bu bakımdan onun rolünün, doğanın vahşiliğinin arkasında da aslında tanrısal bir iradenin bulunduğuna işaret etmek olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle vahşi bir yaratık olan Polyphemos'un o şekilde olmasının arkasında yatan neden de tanrısal iradedir. Bu durumda insanın vahşi doğaya karşı kendisini koruması meşru, fakat onu ahlaki değerler ile yargılaması sorunludur.

62

Odysseus'un mağaradaki davranışı gayrı meşru veya haksız sayılamaz; çünkü kendisinin ve arkadaşlarının hayatını kurtarmaya yöneliktir. Oysa Odysseus'un bu mücadeleden sonra sergilediği davranışları içgüdüsel dürtülerin aşırılığıyla boyanmıştır. Kabaran duyguları (*megeletor thymos*) nedeniyle Odysseus tüm itidalini kaybeder.³⁵ Sonuçta küstahça böbürlenmesi, Poseidon'a karşı hakaretimiz sözler sarf etmesiyle doruk noktasına ulaşır. Böylece hem Poseidon'un gazabını hem de Zeus'un hoşnutsuzluğunu üzerine çeker.³⁶ Odysseus, sadece aklının yol göstericiliğini³⁷ değil yoldaşlarının sağduyu çağrısını da göz ardı etmiştir.

Kendini tanıma ilkesi, burada bütün boyutlarıyla döngüsel bir şekilde ortaya çıkar. İnsan, varoluşunu aşkınlık ve düşkünlük arasında tanımlamak zorundadır. Dolayısıyla onun, aklının neden olduğu dengesizlikleri de engelleyebilmesi gerekir. Ancak medeni Odysseus, doğaya karşı kazandığı zaferin etkisiyle ölçüyü kaybederek üstünlüğünü abartır ve tanrılara karşı taşkınlık sergiler. Böylece kendini tanıma ilkesinin temel prensibine aykırı

³⁵ Homeros, *Odysseia*, 9:501.

³⁶ Bk. Friedrich, "The Hybris of Odysseus", 23-24.

³⁷ Bu anlatı boyunca Odysseus'un akıl hocası Athena'nın hiç dahlinin olmaması ilginç bir ayrıntıdır. Athena'nın uzun yıllar Odysseus'u terk etmesinin sebebi, onun buradaki tavrına irca edilmiştir: William Bedell Stanford, *The Ulysses Theme: A Study In The Adaptability of a Traditional Hero* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1985), 77.

hareket etmiş olur. Ferry, bu ilkenin anlamını “kozmetik düzenle uyum” olarak tanımladığı adalet (*dike*) kavramıyla ilişkilendirir. Kim olduğunu bilmek, insanın kozmik düzendeki doğal yerini idrak etmesidir. Bu bağlamda insanın işleyebileceği en büyük hata, tanrılara karşı kibir ve ölçsüzlük (*hybris*) göstermesidir.³⁸

Bu bağlamda Friedrich, Odysseus’un Poseidon’un gazabına uğramasına ve yurduna yaptığı yolculuğu boyunca maruz kaldığı sıkıntılara Zeus tarafından müsaade edilmesini ahlaki bir temele oturtur. Ona göre Zeus, çektiği sıkıntılar aracılığıyla kahramanın kibrini törpülemek ve Odysseus’un ahlaki olgunluğa erişmesini sağlamak ister:

“Macerasının ilerlemesiyle birlikte çektiği acılarla olgunlaşan Odysseus, karakterindeki dengesizliği giderecektir. Kykloplar Adası bölümünde gördüğümüz kibirli ve şımarık Şehir Yağmacısı, Zeus’un isteğini yerine getirerek İthaka’da adalet düzenini yeniden sağlayacak ve kahramanlık vasıflarını bu amaca hizmet etmek için kullanacaktır.”³⁹

Maceranın devamında Odysseus gerçekten de baştaki kibirli tavrının yerine daha mütevazı bir yaklaşım sergiler. Bu bölümden itibaren kimliğini ve ismini bu bölümdekinin aksine nadiren telaffuz etmesi ve birkaç defa gizlemesi bu değişimin sembolü olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak o, yurduna kimsenin tanımadığı isimsiz bir yabancı olarak döndürülür. Bir bakıma Odysseus yurduna döndükten sonra yeniden doğar ve ismini yeniden hak eder.

Odysseus, ahlaki olgunluğa birçok doğal felaketle sınanarak erişir. Bu süreç, insanın medeni yaşamın gerektirdiği ahlaki olgunluğa, tanrının vahşi doğayı bir araç olarak kullanmasıyla ulaştığını gösterir. Böylece vahşi doğa, insanın ahlakileşmesi ve medenileşmesi sürecinde iki yönlü bir rol oynar ve ona iki farklı şekilde rehberlik eder. İlk olarak bilinçli insan, doğadaki vahşi yaşam biçimini karşıt bir referans noktası olarak kabul eder ve kendi davranış biçimini hayvansal yaşamdan ayırıştırır. İçgüdüsel hareket etme tarzı, medeni insanın kendisini tanımladığı bir öteki olarak konumlanır. Bu bağlamda doğa, insanın ne olmaması gerektiğini gösteren bir rehberlik işlevi görür. Aklın temel işlevleri olan teknik bilgi ve erdem aracılığıyla insan, yaşam alanını kültive eder ve doğa üzerinde kısmi bir üstünlük sağlar. İkinci olarak doğanın üstün gücü, ilahi

³⁸ Ferry, *Gençler İçin Yunan Mitolojisi*, 88.

³⁹ Friedrich, “The Hybris of Odysseus”, 27-28.

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANİ" İLKESİ İŞİĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN

iradenin bir tezahürü olarak insanın kendi sınırlarını fark etmesine sebep olur. İnsanın doğaya karşı sağladığı üstünlük, onun mutlak bir güç sahibi olduğu anlamına gelmez; aksine insan, doğa aracılığıyla kendi zafiyetini idrak eder. Akıl, doğayla olan ilişkisinde kendi sınırlarını kabul edip ilahi irade karşısında yerini tayin ederek kendi içsel sınırının farkına varır. Böylece rasyonel ahlak, doğanın iki farklı şekilde metafizik yorumuna dayandırılır. Dolayısıyla insan, ancak kendisini hayvan ve tanrı arasında konumlandırarak doğal yerini bulur. Bu bağlamda insanın doğaya karşı üstünlüğü ancak ahlaki bir temel üzerine inşa edildiğinde anlam kazanır ve itibari bir üstünlük hâline gelir. Anlatının nihayetinde Odysseus kazanmış olduğu erdemler ile şehrine döndürülür ve orada adaleti tesis eder. Bu, kuşkusuz onun öncelikle içsel dengesini tesis etmesiyle mümkün olmuştur. Böylece erdemli yaşam biçiminin ideal değeri olan adalet, ahlakın mekânı olan şehirde gerçekleştirilmiş olur.

64 Sonuç

Yunan kültürünün temel yapı taşlarından olan mitoloji ve felsefe, biçim ve yöntemleri farklı olsa da, insan varoluşuna, evrenin düzenine ve ahlâka dair soru ve sorunlara yaklaşımları ilginç ortak noktalar barındırmaktadır. Bu iki düşünce geleneği, insanın varlık içerisindeki konumunu belirlemede müşterek düşünsel temeller üzerinden birbirlerine temas etmektedir. Kendini tanıma ilkesi ve insanın tanrısal aşkınlık ile hayvansal düşkünlük arasında konumlandırılması, mitoloji ile felsefe arasındaki derin bağın en belirgin göstergelerindendir.

Öte yandan insanı kendini tanımaya davet eden bu içsel çağrı, yalnızca Yunan kültürüne özgü değildir. Bu çağrının izlerini, dünyanın pek çok farklı kültüründe görmek mümkündür. Örneğin Laozi benzer şekilde kendini tanımayı bilgeliğin temeline yerleştirir.⁴⁰ İnsanlığın en kadim anlatılarından biri olan Gılgamış Destanı, vahşi doğa, tanrısallık ve ölümlülük gibi temel varoluş sorunlarıyla yüzleşerek insanı anlamaya yönelik aynı çağrıya yanıt niteliğindedir; bu yönüyle de o, Odysseia destanına birçok bakımdan öncülük eder. Dolayısıyla bu çağrı, bilgelik ve insanı anlamlandırma arayışının düşünce zemininin en genel ortak paydalarından birisi olarak kabul edilebilir. Dün olduğu

⁴⁰ Bk. Laozi, *Tao Te Ching*, çev. Sonya Özbey (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), XXXIII.

gibi bugün de bu düşünce geleneklerine duyulan ilginin nedenini bu müşterek kökende aramak gerekir. Homeros ve Aristoteles'in insan tasavvurunu, iki geleneğin insanlığın ortak düşünce alanına açılan kapıları şeklinde görmek mümkündür. Onların görüşleri, evrensel bir ilkenin yorumu olarak bir yandan Yunan kültürünün ruhunu, diğer yandan insanlığın en temel düşünce dinamiklerinden birisini yansıtır.

Homeros'un ve Aristoteles'in insan tasavvurunun pek çok ortak yönü vardır. Aristoteles'in insan anlayışındaki rasyonel yaklaşımın yansımaları, Odysseus'u vahşi doğaya karşı koruyan Athena nezdinde temsil edilir. Akıl, insanı her şeyden önce vahşi hayvan karşısında temayüz ettirir. İnsanların birbirlerine muhtaç olmaları aklın işlevsellik kazanmasının ön koşulunu oluşturur. Bu üstünlüğün kaynağı, içgüdüleri akıl vasıtasıyla kontrol edebilmek ile alakalıdır. Akıl, insanı bir yandan ölçülü hale getirir. Fakat öte yandan insanın akli sayesinde kazandığı bu üstünlük onda başka bir dengesizlik oluşturur. Aklın insanın gidebileceği aşırılıklar açısından çizmesi gereken diğer sınır, insan-tanrı ilişkisi çerçevesinde olur. Sonuç olarak iki düşüncede de kendini tanıma, vahşi ve tanrısal yaşam zıtlığı bağlamında şekillenir ve insanın vahşi içgüdülerini olduğu kadar egosunu da dizginlemeyi öğrenmesini gerektirir. İnsanın erdemli yaşamı gerçekleştirebilmesi için vahşi doğaya karşı mesafe koyması gerekir. Bu yüzden şehirleşme ve ahlakın gelişimi arasında iki düşüncede de sıkı bir bağ kurulur.

Bütün bu ortak çerçeve, iki düşünce geleneğinin birbiri arasındaki farklılıkları kuşkusuz ortadan kaldırmaz. Bu farklılıklar biçimsel yöntemlerle de sınırlı değildir. Bilakis iki düşünürün görüşleri arasında ideal insanın sahip olması gereken erdemler ve değer hiyerarşisi konusunda ciddi farklılıklar olduğu açıktır. Odysseus'un temsil ettiği ahlak prototipi, filozofların öngördüğü, teorik bilgiyi önceleyen, yani bilgeliği en üstün değer olarak kabul eden entelektüel bir ahlak anlayışı ile doğrudan örtüşmez. Zira o her şeyden önce hâlâ savaşçı bir kahraman ve aristokrat bir liderdir. Mitoloji ve felsefe, tüm farklılıklarına rağmen, düşüncenin köklerinde yatan bazı temel eğilimleri paylaşır ve insanlığın temel meselelerine dair düşünsel bir süreklilik sergilerler. Bu da insanın anlam dünyasının farklı biçimlerinin karmaşık ve derin bağlarla birbirlerine bağlı olduklarını gösterir.

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANI" İLKESİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN: AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN

KAYNAKÇA

Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.

———. *Politika*. Çeviren Özgüç Orhan. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.

———. *Ruh Üzerine*. Çeviren Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Aygün, Ömer. "Tepegöz ve Tin: Merleau-Ponty'de Çiftgözlü Algı". İçinde *Dünyanın Teni: Merleau Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*, editör Zeynep Direk, 193-213. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

Burkert, Walter. *Die Griechen und der Orient. Von Homer bis zu den Magiern*. München: Beck, 2004.

Çilingir, Lokman. "'Kendini Bil!' Buyruğu Üzerine". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 34 (2022): 65-86.

Duran, Muhammet Sait. *Felsefenin Kökeni*. Ankara: Nobel, 2024.

Ferry, Luc. *Gençler İçin Yunan Mitolojisi*. Çeviren Murat Erşen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

Finley, Moses I. *Odysseus'un Dünyası*. Çeviren Gül E. Durna. Alfa Yayınları, 2014.

Foucault, Michel. *Öznenin Yorumbilgisi*. Çeviren Ferda Keskin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Friedrich, Rainer. "The Hybris of Odysseus". *The Journal of Hellenic Studies* 111 (1991): 16-28.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*. Editör Eva Moldenhauer ve Karl Markus Michel. C. 1. Werke in zwanzig Bänden 16. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990.

Homer. *Odysseia*. Çeviren Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 2008.

Jaeger, Werner. *Paideia: die Formung des griechischen Menschen*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1973.

Jong, Irene J. F. de. *A Narratological Commentary on the Odyssey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Ksenophon. *Sokrates'ten Anılar*. Çeviren Candan Şentuna. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Laozi. *Tao Te Ching*. Çeviren Sonya Özbey. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Louden, Bruce. *Homer's Odyssey and the Near East*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2011.
- Marrou, H. I. *A History of Education in Antiquity*. Çeviren George Lamb. New York: Mentor, 1964.
- Mauss, Marcel. *Armağan Üzerine Deneme*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Musiak, Aleksandra. "The Closer East: The Epic of Gilgamesh and Homer". *Scripta Classica*, sy 10 (2013): 33-51.
- Platon. *Phaidros ya da Güzellik Üzerine*. Çeviren Birdal Akar. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019.
- Snell, Bruno. *Die Entdeckung des Geistes: Studien zur Entstehung des europäischen Denkens bei den Griechen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009.
- Stanford, William Bedell. *The Ulysses Theme: A Study In The Adaptability of a Traditional Hero*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1985.
- Tränkle, Hermann. "ΤΝΩΙ ΣΕΑΥΤΟΝ. Zu Ursprung und Deutungsgeschichte des delphischen Spruchs". *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, 1985, 19-31.

FELSEFİ VE MİTOLOJİK İNSAN ANLAYIŞININ KÖKENLERİ ÜZERİNE: HOMEROS VE
ARİSTOTELES'İN MEDENİ İNSAN ANLAYIŞININ "KENDİNİ TANI" İLKESİ IŞIĞINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

ON THE ORIGINS OF PHILOSOPHICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS OF HUMAN:
AN ASSESSMENT OF HOMER'S AND ARISTOTLE'S NOTION OF THE CIVILIZED HUMAN IN
LIGHT OF THE "KNOW THYSELF" PRINCIPLE

MUHAMMET SAİT DURAN